

JUOZAS PAUKŠTELIS
IR
ANTANAS VAI IULAITIS

Šio straipsnio antrašt turėtų būti ilgesnė ir tikslesnė. Ją reiktų pavadinti: J. Paukštėlis ir A. Vaiulaitis kaip jaunystės meilės vaizduotojai, nes šiame straipsnyje ketinama panagrinėti tokius jų kūrinius, kuriuose ana egzistencinė žmogiška bėgimas sena pasirodo kaip pagrindinė tema ir problema.

Tuos kūrinius jie norisi nuodugniau paanalizuoti bei juos išryškinti atsvarai prieš nesveikas svetimias takas, kurios nebepakenčia vienos gražiausi ir problematiškiausios žmogiškos bėgimas senos — meilės. Juk kapitalistiniuose Vakaruose paviršutinio garso ir pelno sieki autoriai dažnai meilę degraduoja tik seksualinį instinktą bei jo iškrypimus. Jų takoje lietuviai rašytojai, užmiršdami savo tautinį dainą tradicijas, taip pat susigundo vadinamo sekso «lobiais». Šitokia išvada, pavyzdžiui, peršasi susipažinus su Vyt. Alanto vienu paskiausi romanu *Amžinuojų lietuvių*, kur seksualinį apstu. Antra vertus, Rytų komunistinėse tokos veikiami lietuviai rašytojai meilės bijo, nes jos nekūsti liepia marksistiniai prietarai. Tai paliudija vienas žvalgiausi sovietiniai kritik J. Lankutis, kuris savo knygoje *V. Mykolaičio-Pučino kūrėba* (Vilnius 1973) nepaskyrė vieno skyrelio, kur būtų buvusi atskleista Pučino meilės samprata, nors šis poetas apie ją yra rašęs nemažai ir vairiai.

Šis faktas akivaizdoje verta panagrinėti Juozo Paukštėlio *Kaimynus* ir Antano Vaiulaitio *Valentiną*, kur meilė žiūrima rimtai ir be ideloginių iškraipymų. Einant pirmiausia prie J. Paukštėlio kaip vyresnio amžiumi, pravartu žvilgtelti jo jaunystę, kuri tikriausiai turėtų tokos ir jo meilės sampratai.

J. Paukštėlio jaunystė

Savo viešai paskelbtoje autobiografijoje J. Paukštėlis stipriai yra pabrėžęs jaunystės reikšmę savo kūrybai. «Daugiau sustojau

ties vaikyst s-jaunyst s metais, — sako rašytojas. — Gal tod l, kad jie man buvo ir labai sunk s, ir labai geri, dosningi, lemiami. Dažnai man atrodo, kad vaikyst -jaunyst dav man visk , kad tik jos sukurtas dovanas v liau pamaž l po kruopel kitiems aš dalinau ir tebedalinu» ¹. Tik dami šiais rašytojo žodžiais, paži r kime, kuo jo jaunyst s metai buvo ypatingi.

Pats rašytojas juos vadina sunkiais. Jie iš tikro tokie buvo ekonomiškai ir psichologiškai. Pirmiausia J. Paukštelis buvo s nus smulki kinink , kurie tetur jo tik 10 hektar , bet kuriuose t vas nemok jo kininkauti. Be to, jis, susirg s plau i džiova, anksti mir , palikdamas žmon našl su trimis mažais vaikais. J tarpe busimasis rašytojas, kuris, kaip vyriausias s nus, tur jo v liau paveld ti t v kel , neseniai tebuvo prad j s nešioti kelnaites ir tetiko tik ž sims ganyti. Motinai našlei su trimis mažais vaikais išsiversti iš t vo nugyvento kelio buvo labai sunku. Be to, našlei ir našlai iams teko patirti vairi skriaud . « Prisimenu ne vien vakar , — rašo J. Paukštelis, — kaip motina, kaimyn ir net vyro brolio nuoskaud nebepakeldama, raudodavo, rankas laužydama, o mes užsitraukdavome ant galvos apklot , kad nebegird tume jos, ir dreb davome » ². V liau š socialin varg b simam rašytojui padidino I pasaulinis karas su vokie i okupacijos sunkenyb mis. Tod l ne nuostabu, kad sunki pusiau našlai io dalia atsiliep J. Paukštelio k ryboje : jo pirmasis romanas buvo pavadintas vardu *Našl s vaikas* (1932 m.). Jo centrinio veik jo anksti patirtos skriaudos bei veržimasis aukštesn j moksl buvo ne kas kita kaip paties rašytojo autobiografijos stilizuoti bruožai.

Šalia ekonominio bei socialinio vargo pažym tinos dvi kitos vaikyst s bei jaunyst s ypatyb s, kurios neleido J. Paukšteliiui pasukti kaimo pilkoje kasdienyb je, buvo jo veržimasis moksl bei knyg meil . Tai pasireišk jame gana anksti — dar pradžios mokyklos suole.

Kad vaikai nepasilikt akli — išmoks rašyti — J. Paukštelio motina nutar visus tris savo vaikus per dvejus metus leisti pradžios mokykl , kuri buvo Linkuvoje, už penki kilometr nuo gimtojo Titoni kaimo. Po vieneri met J. Paukštelio sesuo ir brolis pareišk motinai, kad jiems mokslo gana, nes jau sugeb parašyti. To neužteko b simam rašytojui, kuris nor jo lankyti mokykl toliau. Ta iau «brolis iš man s pareikalavo tik tokios ‘ kompensacijos ’ — kad jam ¹

¹ *Taryb Lietuvos rašytojai*, Vilnius 1967, 214 psl.

² Ten pat, 210 psl.

atiduo iau savo batus, nes j netur jo, — prisimena Paukštelis. — Batus atidaviau, sutikdamas mokykl vaikš ioti su nagin mis, o mamai pažad jau gerai ganyti ž sis, kad n vienas ž siukas per vasar ganant nenunykty »³.

Apie karšt nor mokytis bei knygy meil rašytojas dar šitaip prisimena : « Prie knygy , anot mamos, buvau lyg apžol tas — skai iau žiem , mokykl lankydamas, skai iau vasar , ž sis po p dym varin damas. Ne tik prie knygy , bet ir noru mokytis buvau 'apžol tas'. Augdamas juo toliau, juo labiau krimtausi, kad negal siu didelio mokslo pasiekti. Motina buvo nutarusi padaryti mane «gaspadoriu » ir, kiek gal dama, steng si nuo knygyos atgrasyti»⁴.

Nors socialin s s lygos buvo priešingos vil iai pasiekti gimnazij , jaunasis Paukštelis neatleido pastang tiksl . Sužinoj s apie jaunuolio «lig mokytis», jaunas Linkuvos mokytojas Povilas Spudas pasisi l nemokamai j ruošti gimnazij . Bet tam pasipriešino Paukštelio mama. Tik laimei pagalb at jo teta: ji pažad jo per žiem duoti jaunuoliui išlaikym miestelyje, kol jis ruošis gimnazij . Kelet m nesi kietai pasimok s, Paukštelis stjo Linkuvos progimnazijos ketvirt klas . Kai po met t ketvirt j baig ir paketino toliau mokytis Šiauli gimnazijoje, jo motina v l užprotestavo. Dabar ji panoro, kad s nus jai pad t , pats tapdamas mokytoju, nes anuo laiku — Lietuvos k rimosi metais — pradžios mokytojais tapdavo gimnazijos keturi klasi jaunuoliai. O Juozas Paukštelis tada buvo beveik jau suaug s vyras, nes jo dvidešimtuosius metus, taigi b t gal j s atrodyti rimtu mokytoju mažiesiems. Bet jis nor jo baigti nors gimnazijos moksl . Š kart prieš motin Juoz palaik jaunesnysis brolis Ignas, tas pats, kuris prieš kelerius metus už pradžios moksl buvo pareikalav s kompensacijai bat . D l to ir motina nebedraud s nui vykty Šiaulius. « Važiuk, žinokis, tik matai, kad aš nieko neturiu ... šventa dvasia juk negyvensi !» — pasakiusi ji. «Pažad jau gyventi šventa dvasia» — prisimena rašytojas⁵.

Šitaip J. Paukštelis atsid r Šiauliuose. Nors tas miestas tada buvo nukent j s nuo karo, gerokai apgriautas ir gaisr apnaikintas, ta iau ia galimybi užsidirbti buvo daugiau negu Linkuvos miestelyje, ypa kad ia gimnazijoje ir aplink gimnazij spiet si nemažai moksleivi , reikaling pagalbos. Iš j Paukšteliiui pavyko gauti

³ Ten pat.

⁴ Ten pat, 211 psl.

⁶ Ten pat, 212 psl.

vien antrą privačią pamoką. Plaukos už jas, pridėtos prie motinos atsiunčiama iš kaimo maisto, leido bsimam rašytojui šiaip taip pragyventi ir mokytis. Bet svarbiausia, kad Šiauli gimnazijoje J. Paukštelis rado veikli ir imli kultūrinę atmosferą, kurioje atsiskleidė jo meniški talentai — rašytojo, aktoriaus, režisieriaus.

1920-1924 metais Šiauliuose veikė didelė moksleivių ateitininkų kuopa, kuri nesitenkino susirinkimais, paskaitomis, vaidinimais, bet dar leido šapirografuoti laikraštį *Ateities Žiedus*. Aplink ją telkėsi pažangesni, rašyti mginusieji moksleiviai, iš kurių tarpo vliau išsivystė rašto žmonės: Vyt. Jakševičius-Alantas, Jonas Grinius, Juozas Grušas. Šiame belyje bene veikliausias buvo Juozas Paukštelis, nes amžiumi jis už visus buvo vyriausias, dar XIX amžiaus vyras, gimęs 1899 m. Greta ateitininkų kuopos Šiauli gimnazijoje tada dar veikė *Mžos* draugija, kuri inspiravo lotynų kalbos mokytojas V. Rimkus. Tarp šitos *Mžos* draugijos ir ateitininkų kuopos vykdavo nepaskelbtos tylios varžybos, kas geriau pasirodys, sakydime, suruošdamas moksleivišką spektaklį.

Nors J. Paukštelis, kaip ne vienas pažangesnis moksleivis, dalyvaudavo *Mžos* draugijos veikloje, tačiau jis su draugais kurybiškiausiai jausdavosi tarp ateitininkų, su kuriais jis suruošdavo domi vaidinimus. Iš to J. Paukštelio režisuoti ir vaidinti spektakliai reikėtinai pamintinai. Vydėno misteriją *Ragana* ir J. Griniaus dramą *Sžin*. Ši pastaroji, aštuntos klasės gimnazisto darbas, ilgai nebėta išvydusi pasaulio, jei šalia kapeliono V. Mažono nebėta buvęs Juozas Paukštelis, kuris *Sžin* režisavo ir suvaidino jos centrinio veikėjo rolę. Jo ir aplink jį susispietusi draugų pastangomis šios dramos premjera (1922 m.) tapo ne tik Šiauli gimnazijos, bet ir miesto vykiu, nes pagal skelbimus, išklijuotus mieste, *Sžin*s dramos spektaklis gimnazijoje buvo susirinkęs nemažai Šiauli šviesuomenės.

Kaip vyriausias tarp draugų, besispietusi aplink *Ateities Žiedus* bandyti rašytojiškoms plunksnoms, J. Paukštelis susisieki su rašytojais Adomu Jakštu ir Tumu-Vaižgantu, klausdamas jų nuomonės apie savo rašto darbelius. Nors tie du rašytojai abu jam atsakė palankiai, tačiau pats Juozas ligi šiai dienai labiausiai vertina kun. J. Tumo-Vaižganto paskatinamą jį laišką. Anuo pačiu laiku (1921 m.) J. Paukštelis pirmą kartą išjo viešąjį lietuvių spaudai — Šiaulių sąjungos žurnalui *Trimit*.

Jaunuolio pirmieji kurybiniai darbai, mokymasis, uždarbiavimas, pragyvenimo sunkumai privedė prie to, kad baigdamas šeštąją gimnazijos klasę, J. Paukštelis savo plaukuose pajuto džiovos pradžius. Tačiau geram žmogui paremtas, per keletą mėnesių pasilėjęs pušynuose, jis vis dėlto galėjo sugrąžti gimnaziją ir ją baigti 1923 m., jau eidamas 25 metus.

Lietuvi literat ros ir kalbos studijos Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete J. Paukšteliui ekonomiškai buvo lengvesn s negu gimnazijoje, nes, kaip geras studentas, jis gal jo gauti stipendij . Tie treji metai universitete J. Paukšteliui, tur b t, buvo geriausias laikas psichologiškai ir morališkai. Jis tada tur jo b r ger draug -draugi vienmin i , tur jo galimybi studijuoti, kas buvo jo širdžiai artimiausia, b tent, literat r , gal jo rašin ti spaudai savo noveles ir apsakymus, dažnai lankyti Kauno dramos teatr , susitikti su žinomais rašytojais (Y. Mykolai iu-Putinu, L. Gira), iš ateitinink tarpo sutelkti estetini polinki ir pom gi student b rel, kur globojo Teologijos-filosofijos fakulteto profesoriai V. Mykolaitis, J. Eretas, St. Šalkauskis.

Šitame b relyje be paties J. Paukštelio dalyvaudavo v lesni pla iau ar siauriau pagars j lietuvi rašto žmon s: J. Ambrazevi ius, S. Ba inskait -N ris, J. Grinius, J. Grušas, J. Keliuotis, Ign. Malinauskas, J. Paltarokait , A. Petrauskait , V. Ramonas, Ign. Skrupskelis ir kiti. Šis student , daugiausia literat , b relis dav pradži ateitinink *Satrijos* draugovei. Bet formaliai ji susik r tada, kai J. Paukštelis jau dirbo gimnazijos mokytoju K dainiuose. Ta iau prieš tai jis dar nor jo bent šiek tiek susipažinti su Vakar Europa. Tod l 1926 met vasar su trimis draugais buvo išvyk s pranc z kalbos kursus Grenoblio universitete Pranc zijoje. Šita proga vienoje antroje iškyloje jis pabuvojo Alp se, aplank Ženev , Paryži , Berlyn . Tai buvo J. Paukštelio jaunyst s virš n .

Nuo 1926 m. rudens J. Paukštelis, dar neišlaik s baigiam j egzamin universitete, prad jo mokytojo darb valstybin je gimnazijoje K dainiuose. Nuo tada šis miestas tapo rašytojo antr ja t viške. K dainiuose gimnazijos mokytoju ir direktorium jis išdirbo 20 met . Jis ia vien iš gimnazijos kolegį pasirinko žmonas, ia pasistatydino namel šeimai, išaugino dvi dukteris, ia paraš beveik visus savo žymesnius k rinius, ia nepriklausomos Lietuvos laikais susidar romanisto vard tokiais k riniais kaip *Nasš s vaikas* (1932), *Pirmieji metai* (1936) ir *Kaimynai* (1939). Be to anais nepriklausomos Lietuvos metais Paukštelis dar yra paskelb s noveli rinkin *Vidurnak i balad* (1928) ir dram *Užgrobtėje žem je* (1931).

Be abejo, penkios nedidel s knygos per keturiolik met jaunam rašytojui profesionalui neb t didelis derlius. Bet gi anais metais J. Paukštelis nebuvo joks profesionalinis rašytojas: jis «duon valg » iš savo pedagoginio darbo gimnazijoje. Jam tur jo skirti savo geriausi laik ir tik valandas, nuvogtas iš savo poilsio, jis tegal jo atiduoti dailiojo žodžio k rybai. Kad ir šitokiose nelabai palankiose aplinkyb se, J. Paukštelis ne tik susidar romanisto vard , bet ir

suk r savo geriausi roman *Kaimynus*. Šituo k riniu jis laim jo pastovi viet lietuvi literat roje. Ano laiko (1939-1940) kritikos beveik vienbalsis palankus *Kaimyn* vertinimas suteik autoriui skaidraus džiaugsmo valand . Tai buvo nepriklausomoje Lietuvoje K dainiuose.

Bet šitame pa iame mieste J. Paukšteliis taip pat pergyveno klaikaus nerimo ir k rybin s sausros metus, nes per dvidešimt met nuo *Kaimyn* pasirodymo (1939) jis nebe paj g sukurti jokio romano (tik 1959 m. buvo išspausdintas jo *Jaunyst s* romanas). Per t 20 met jis te steng parašyti tik du nežymius dalykus — sp džius *Kelion Užkaukaz* (1948) ir vien neva revoliucin pjes *Audra ateina* (1956). šituos 20 met išpuol II pasaulinis karas su sovietin mis ir nacistine Lietuvos okupacija, žyd — moter ir vaik — šaudymai, lietuvi deportacijos Rytus ir Vakarus, lietuvi ginkluotosios rezistencijos kovos su MGB « istrebiteliais », Lietuvos žem s kio priverstin kolektyvizacija, šnipin jimai, skundimai, melas, provokacijos ir kitoks totalistini režim teroras. Teisingumui ir žmoniškumui jautrus rašytojas anuos reiškinius dažnai pergyvendavo kaip košmaro našt .

Nor damas j pasilengvinti, J. Paukšteliis pirmiausia steng si atsipalaiduoti nuo mokytojo pareig gimnazijoje, kur su melu reik jo susitikti kasdien . Per P. Cvirkos užtarym rašytojui iš gimnazijos pavyko pasitraukti nuo 1946 m. «Džiaugiaus ir galvojau : Dabar tikrai atsid siu literat rai ! — rašo J. Paukšteliis savo autobiografijoje. — Bet apsirikau — dvylika asmens kulto met , vadinamoji 'nekonfliktiškumo teorija' man, daugiau lyriško braižo prozininkui, buvo ypa nepalank s ! Per tuos metus, neskaitant vertim , savo labai mažai teparašiau», — prisipaž sta rašytojas⁶.

Žinoma, tai labai kukl s žodžiai, po kuriais slepiasi kruvinos prievartos tikrov , nes pagal socialistinio realizmo reikalavimus net anuose nežymiuose k riniuose tur jo b ti pagarbinta revoliucija ir jos t vas bei mokytojas Stalinas (paskui v l j su pašakn m išbraukti, kai *Kelion Užkaukaz* buvo spausdinama antru kartu, 1973 m.).

Tik 1956 metais Stalino kult likvidavus, J. Paukšteliis paj g prabilti maždaug savais žodžiais, iš kuri susiklost *Jaunyst s* romanas, paskelbtas 1959 n. Šio k rinio medžiaga v l buvo paimta iš to paties lietuviško kaimo kaip prieš dvidešimt met *Kaimynai*, tik dabar jo centriniu herojumi rašytojas tur jo pasirinkti ne kok

⁶ Ten pat, 213 psl.

nors jaun kinink Lukn , bet jaun samdin Valent Bernot . Šis pozityvus ir impulsyvus vyras po dvej tarnybos met pas šykš i , sukt ir despotišk Morkuvien Skausgali kaime, sudužus jo meil s iliuzijoms, pakelia maišt : nebepaj gdamas lankstyti prieš « buožes », Valentas su trimis draugais išvyksta iš Skausgali laim s ieškoti Kaun .

Praslinkus ketveriems metams po *Jaunyst s*, J. Paukštelis paskelb roman *Netek k, saulele* (1963), kur palie iami II pasaulinio karo ir okupacij sukr timai Lietuvoje, kai buv s Morkuvien s samdinys Bernotas tampa komunist bendradarbiu. Dar po šešeri met (1969) J. Paukštelis paskelb savo Valento trilogijos paskutin dal *ia m s namai*.

Šitame romane rašytojas atvaizdavo lietuvi kolchozin gyvenim Chruš iovo laikais, kai išlikusiems gyviems kininkams buvo leista iš Sibiro sugr žti savas sodybas, jei jos dar nebuvo nugriautos, o susmukusius kolchozus buvo m ginama gelb ti kukur zais ir traktori sto i panaikinimu. Tada po 20 met pertaukos gimt j Skausgali kaim gr žta komunistas Valentas Bernotas kolchozo pirmininku vadovauti kolektyviniam kiui, kurio centras yra si- k r s Morkuvien s buvusiuose namuose. Kad ir susidurdamas su vairiomis didel mis sunkenyb mis, Valentas išgelbsti gimtojo kaimo kol k iš anarchin s klampyn s, nes jis — ne biurokratas ir sugeba santykiauti su žmon mis be puikyb s ir be lazdos.

Nors ši roman trilogija apie kaimo samdini ir j darbdavi santykius pasirodo sprausa socialistinio realizmo r mus, ta iau joje yra ir gyv veik j ir nat raliai atsiskleidžian i epizod . Tik, deja, nei visos trilogijos, nei pavieni jos dali jie neiškelia toki sugestyvi visažmogišk aukštum , kuri suteikt šitiems romanams nepraeinam vert . Kadangi trilogija, ypa antroji ir tre ioji jos dalis, yra glaudžiai susijusi su laiko aktualijomis, ji netruks pasenti, pasi- likdama tik kaip socialistinio realizmo vienas dokument apie so- vietin perversm Lietuvos kaime. Ta iau ji neturi ir netur s tokios išliekamos estetin s vert s, koki turi to paties J. Paukštelio *Kai- mynai*. Tod l ir reikia ar iau susipažinti su šiuo k riniu, kuris ge- riausiai atstovauja autoriui kaip rašytojui romanistui.

« Kaimynai »

Kaip kiekviena tikra vertyb dažnai ne iš karto pasirodo, taip ir *Kaimyn* originalum tegalima aiškiau pamatyti, tik paanalizavus k rin giliau — atskleidus tuos sluoksnius arba tas kelias temas, kurias jis yra sutelk s. Tod l, kas *Kaimyn* romane aiškiausiai ma-

tyti, tai atrodo mažiausiai originalu, nes tai labiausiai yra susiję su prabangios laiko socialiniais ir moraliniais aktualijomis. Jis yra pastebėjęs ne vienas kritikas, nurodydamas, kad savo romane J. Paukštelis vaizduoja senojo (patriarchališko ir krikščioniško) Lietuvos kaimo susidurimą su naujoviška hedonistinio miesto kultūra.

Ši miesto taryba rašytojas atskleidžia besireiškiančią dvejopai, teigiamai ir neigiamai. Iš vienos pusės ji teigiama, nes atneša kaimo civilizacinį pažangos: jis skirstosi į vienkiemius, išeina iš senųjų, ankštųjų, šiaudinių trobų sodžiuje plačius ir šviesius namus vienuose ; jame vyksta kaimo jaunimo suorganizuoti madingi spektakliai, iš miesto atvyksta prelegentai su paskaitomis, kurias kaimo jaunimas mielai lanko (gal dėl gero tono). Bet miestas Lietuvos kaimo labiau veikia savo ydomis. Be abejo, mažiausios jėgos — mados, kai vienas antras miesto jaunuolis kaimo gegužines atvyksta su baltomis kelnėmis, o šiek tiek pamokytas kininkas dukras pradeda dėti siaurus sijonus ir aukštą kulni batelius. Blogiau, kad kininkai vaikai, pasinešdami « poniškas » madas, nebemgsta kaimo, pradeda vengti žemės darbus ir net visai palieka savo tėvų sėklę, nors tėvai jį pagalbos labai reikalingi.

Šitokiomis « poniškėmis » naujovėmis *Kaimynuose* yra apsikritusi pasiturinti kininkų Balzarų šeima, kurios vienas sūnus, aukštuosius mokslus išėjęs Berlyne, dirba direktoriumi Vidaus reikalų ministerijoje. Šitą miesto buržuazinę takos gerokai paliečia šeima J. Paukštelio simboliškai suglaustai parodo vaizduodamas, kaip kaimynai Luknos ir Balzarai stoties vienuose naujus trobesius. Antai, Jonas Lukna, miesioniškumo nepalietas jaunas vyras, « nubraukęs nuo kaktos prakaitą, rankas pasispiaudęs ir vėl kerta, — rašo J. Paukštelis. — Nuo Balzarų naujosios sodybos taip pat ateina kirvišmadingi garsai. Ir jų klojimas jau atvežtas, kaimams pamatai jau tašomi — Jasius (direktorius, J. G.) visus troboms planus iš Kauno atsiuntęs. Tik pas Balzarų Jonas mato ne savus, bet krovinius svetimų darbininkų — pasamdytus burliokus. Žinoma, kam jai An iukas tampysis su akmenimis, su sienojais, jei tave iš banko pinigų paima. An iukas po gegužinės, turėdamas, « pavargęs » tebera. Pili taip pat ilsisi, feliuriuko baltas kelnės sapnuodama. Tik mo jai ir tave, kaip juodi jau jai, anojai, keliais veršias»⁷.

Blogiausia, kad su miestietiškomis madomis *Kaimyn* kaimo veržiasi demoralizacija. Antai, tas Balzarų jauniausias sūnus Ani-

⁷ Juozas Paukštelis, *Kaimynai, romanas*, Kaunas 1939 m. 72 psl.

cetas (An iukas), kuris po gegužin s pirmadien ilgai miega, simyl - j s už save vyresn pienin s ved j , su ja susideda gyventi ir pab ga slaptai iš t višk s. Balzar dukt Pil (Filomena), beflirtuodama su fel erio s numi, tiek toli nueina, kad, pasijutusi n š ia, su mies - tiet s brolien s (direktorius Jasiaus žmonos) pagalba pasidaro abor - t , bet po kurio laiko be s žin s priekaišto išteka už Jono Luknos ir šitaip sugriauna šio doro jauno vyro gyvenim , nes jis, patyr s Pil s paleistuving nusikaltim , j veja iš savo nam . D l t nau - jovišk nuod mi , panašiai kaip Jonas Lukna, nuken ia viena do - riausi kaimo mergai i , namio Klybo dukt Saliom ja (Saliute), kuri, beveik iš desperacijos ištek jusi už staliaus Indreikos, turi nuo jo skirtis d l jo venerin s ligos, paaišk jusios po sutuoktuvi .

Su užuojauta vaizduodamas, kaip miestietiškos moralin s neigiamyb s nuskriaudžia kaimo dorovinguosius žmones, J. Paukš - telis stoja ši nuskriaust j pus n ir tuo pa iu gailisi patriarchališkojo krikš ioniško kaimo, kuris nyksta, nors kiškai ir techniškai pažan - g damas.

Mažiau su laiko aplinkyb mis Lietuvos kaime yra susieta antroji *Kaimyn* tema — dviej kaimo jaunuoli abipus meil , pasibaigusi li dni beveik be j dviej kalt s. Tai visažmogiškoji tema, turinti nepraeinan ios reikšm s, nors ir statyta lietuviško kaimo aplink . Ši trumpa ir nesud tinga istorija apie turtingo jauno kininko Jono Luknos ir smulkaus nuomininko (namio) Klybo dukters Saliom jos meil , kuri tur jo sunykti, nes jai prieštaravo jaun j socialinio stovio skirtumai bei t v valia, ypa Jono motinos Luknien s pasi - ryžimas savo gry i ne sileisti jai nepatinkan ios mar ios.

T Pasieni kaimo jaunuoli meil užsimezg per Lukn kry - žiaus šventinim . Giedan i žmoni b ryje Jonas vis labiau m «siklausyti vien bals , kuris buvo nei tai be galo malonus, nei tai li dnas ir primin tyl ilges t vakar , kada jis vienas palang je su armonika groja ». d miau pasiži r j s Jonas pamat šitaip gie - dan i nepaž stam mergait . Ji tur jo nedaugiau 20 met , buvo «graži, skaistaus veido ir m lyn aki . Bet nieko Jonui nebuvo gražesnio, kaip tas l p jud jimas ir jos giesm s aidas »⁸. Netrukus pasirod , kad šita nepaž stamoji gražiabals giesminink buvo sodžiaus gal neseniai atsik lusio namio dukt Saliom ja. Jai taip pat patiko Jonas. Apie ši abipus meil ilgokai jiedu vienas antram neprasitar n žodžio, nors abu jaut širdži sužyd jim . Tik Jonas, nugal j s savo drovum , pirmasis savo jausmus atskleid Saliutei

⁸ Ten pat, 32 psl.

laiškelyje, parašytame šiek tiek liaudies dain stiliumi. « Ar lauk einu, ar iš jo grįžtu su dalgiu ant peties, visados man tavo skaistus paveikslas iš aki neišnyksta», raš Jonas. Paprašs Saliut b ti draugu jo gyvenimo kelionę, jis dar raš : « Lauksiu tavo atsakymo dien naktel neužmigdamas, aki nuo tos pus s neatitraukdamas, nes tokiu ištikimu draugu tik tu viena man tegali b ti»⁹.

Virpan ia širdimi džiaugdamosi šitokiu laiškeliu, Saliute suabejojo: «Argi jai b t tokia laim ?.. Juk ji vargšo namio dukt , o jis dub valdo, ži r k, kokiais arkliais važin ja»^{10 11}. Jos ir Jono skaisti meil pateko kriz , kai Luknien , pikt apkalb padilginta, Klyb gry ioje, t vams girdint, mergaitei išr ž : «Tokios mar ios, kuri taip šlov s neži ri, aš ne sileisiu savo namus ! Man reikia doro žmogaus»ⁿ. tai Saliut s t vas atsak : «Prašau nebijoti, Luknien, mano dukt tamstos mar ia tikrai nebus» ¹². Anie Luknien s žodžiai taip skaudžiai žeid Saliut , kaip šios padorios mergait s nebuvo užgav s niekas. Tod l, kai po keli dien Jonas aplank Klybus, Saliute nebepaj g j prabilti atviru šiltesniu žodžiu. Šitoks jos šaltumas, net priešiškumas, tartum atsakymas jo laiškel , savo ruožtu užgavo Jon . Kad ir labai kent damas d l Saliut s šaltumo, jis viešai taip pat m gino vaidinti abejing . D l šitaip atsiradusios psichologin s sienos abu kent jo. Jonas m gino j griauti, bet jam nepavyko, o tuo tarpu Saliutei pasipiršo stalius Indreika.

Kad ir jo nemyl dama, ji ištek jo už staliaus ; bet su juo gyventi negal jo — persiskyrusi ji po kiek laiko išvažiavo pas tet Amerik . V liau iš ten atsi stame laiške Jonui ji tarp kito ko raš : « Prisi-menu tave, Jonuk, tavo meil , m s svajones v lybais vakarais ... Bet — dabar visa tai jau žuv amžinai ir, gal, nebeverta min ti. Iš man s teliko tik kan i sugriaužtas, gyvenimo išt sytas žmogaus šeš lis»¹³. Šio graudaus laiško žodžiai Jon Lukn pasiek tada, kada jo gyvenimas taip pat buvo sugriuv s, nes vest kaimyn Blazar Pil buvo išvar s netrukus po vestuvi , o motin palaidoj s prieš metus.

ia atpasakota dviej jaun kaimie i meil , pasibaigusi skausmingu li desiu abiem, schematiniu žvilgsniu ži rint, neatrodo labai

⁹ Ten pat, 80 psl.

¹⁰ Ten pat, 81 psl.

¹¹ Ten pat, 115 psl.

¹² Ten pat, 116 psl.

¹³ Ten pat, 236 psl.

originali, nes žymiai anksčiau už J. Paukštelį panašiai atvejį lietuvi literatūroje jau buvo vaizdavo Tumas Vaižgantas savo *D d se ir d dien se* (1921). Tai buvo baudžiauninkas Šiukštis Mykoliuko ir Severius Pukštis iš meilės. Tikiausiai dviejų kaimiečių skaistų širdžių sąsaitas, išduotas ir nutrauktas Severius, bet amžinai išlikęs gyvas Mykoliuko širdyje, buvo romantinio pobūdžio, nes Vaižgantas jį vaizdavo kaip vienintelį, išimtinį. Tuo tarpu *Kaimyn* Jono ir Saliutis iš meilės, nors ir kaimiečių širdyje išsiskleidusi, atrodo kaip bendra žmonėms dalis, kaip žmogiškos jaunystės sužydymas, beveik toks pat gražus ir skaistus kaip pavasario žiedų kvapus suklestijimas, kuris neišvengiamai baigiasi kaip ilgestinga daina vakaro tyloje. Šis trapus-jautrus jaunos meilės grožis su liudnia pabaiga *Kaimynuose* juo labiau tikina skaitytoją, kaip visai žmogiškas reiškinys, prisiminus, kad Lietuvos patriarchališkame kaime už jaunuomenės širdžių polinkius žymiai didesnis reikšmės turėjo suinteresuotų šeiminių-socialinių-ekonominių stovių bei garbės klausimai, kuriuos nusprendavo tėvai. Juk ir J. Paukštelio romane Jono ir Saliutis meilingas draugystės ištinka krizė dėl tautos valios, ypač dėl Jono motinos staigios ir griežtos intervencijos.

Šiuo energingosios Luknienės sikišimu jos suklususios Jono ir Saliutis iš meilės prasideda trečioji *Kaimyn* tema, bent, motinos kova prieš mylimą sūnų dėl jo gerovės pagal motinos sampratą. Ši tema J. Paukštelio romanui suteikia patį originaliausią bruožą, nes pasauliniame literatūroje ji pasitaiko labai retai, o lietuvi literatūroje J. Paukštelis pirmasis įknyjo savo *Kaimynuose*.

Iš pirmo žvilgsnio motinos kova prieš sūnų atrodo panašiai tautos ir suklususios konfliktui, kuris lietuvi literatūroje nėra retas. Argi ne šitokias aštrus susidūrimus sutinkame V. Mykolaičio-Putino *Valdovė*, Balio Sruogos *Baisiojoje Naktyje* ir Vinco Ramono *Kryžiuose*? Tai iau šiuose tautos ir suklususios kovos atvejuose motinos palaikydavo savo sūnų pusę dėl joms labiau savitos meilės savo vaikui. Tuo tarpu *Kaimyn* romane Luknienė eina tautos ir motinos pareigas, kovodama moteriškai.

Vienaip žiūrėti, ji myli ir beveik gerbia savo sūnų, nes jos Jonas — tvarkingas, darbštus, blaivus, beveik šeimos galva, nes ji pati — našlė, o dukterys ištekėjusios. Tai iau, antra vertus, ji griebiasi kovos prieš savo sūnų dėl tariamos jo paties gerovės. Tam pagrindą duoda Pils Balzaričio paleista apkalba, kuri, pasiekusi kleboną, tampa Jono «trankymusi naktimis su merga». Klebonas spjamieji žodžiai Luknienei kaip peiliu perviršinė širdis, «ratuose nebegalios nusidėti, o parvažiavusi, valgyti nebenorj» ir todėl tuojau puolusi kovoti tardama: «Tais, Jonuk, žmonės pasakoja, kad tu jau vesti sumanys?». Negavusi laukiamo atsakymo, Luknienė taria: «Na, kgi,

gali vesti, tik ži r k, kad b t dora, kad šeiminkauti mok t . Matai gi, kiek aš begaliu. Taip pat ži r k, kad ir nuoga neb t — seserims dalis gal tum t atbaigti duoti, trobas susitvarkytum t »¹⁴. Š kart Jonas atsak , kad jam už dali svarbiau žmogus, o seser pasogoms baigti mok ti jis paimsi s pinig iš banko. D l to motinai užprotestavus « ne », s nus nutilo, bet nenusileido.

D l šitokio tvirto s naus laikymosi, Luknien suprato pavoj . Tik užuot toliau kovojus « riteriškai» atvirai, kaip dažniausiai elgiasi t vai-vyrai, ji grieb si moteriškos taktikos — kovoti paslap iomis. Tod l ji tuojau tylomis nub go pas Klybus, ten, remdamosi apkalb insinuacijomis, taip užgavo Klybus ir Saliut , kad šios «pagalvis bematant sušlapo nuo ašar »¹⁵, iš jus Luknienei. Sgr žusi namus, ji « buvo nepaprastai gera »¹⁶ — ji buvo laim jusi pirm j « m š » ir ruoš si antrajam: sukurstyti ištek jusias savo dukteris, kad šios reikalaut iš Jono baigti mok ti j dalias. Bet kadangi jis atliekam pinig neturi, o skolintis iš banko neleis motina, tai jis bus priverstas atsisakyti neturtingos Saliut s bei vesti mergin su stambia dalia. Tuo tarpu Jonas motinos intervencijos nei pas Klybus, nei pas seseris nežinojo. Jis tik griauž si d l gri van ios meil s nesu prasdamas, kod l Saliute pasidar jam tokia priešinga. Jis kartais t nelaim taip giliai pergyvendavo, kad kart atrod toks išbal s, «lyg pusiau an pasaul iškelia s»¹⁷. Šitoks s naus pakitimas nug sdino Luknien , ta iau ji savo tiksl neatsisak . Jos dukterys pareikalavo iš Jono nebaigt mok ti dali , o viena j net pasi l jam vesti turtingojo kaimyno Balzaro dukter Filomen , vadinam Pil . Tam pitar ir Luknien .

Li d damas d l savo ž stan ios meil s, Jonas vis dels . Bet, ištek jus Saliutei už Indreikos ir išsik lus kit kaim , jis ir pats prad jo galvoti apie Pil , kuri atrod surimt janti. Pagaliau pasiryžo, manydamas, kad ji « bus jo pati, šeimink , tik ne mylimoji». Ši- taip išsprend s ateit ir pasipirš s Pilei, Jonas nepralinks m jo, o per tradicin atsisveikinim vestuvi ryt jis verk su motina ir seserimi Ona. «Seniai Lukn pirkia begird jo tokias raudas», rašo autorius¹⁸.

Ta iau po Jono ir Pil s situoktuvi prasid jo didesnis Luknien s pralaim jimas negu ašaros. T dien parvažia v s iš bažny ios

¹⁴ Ten pat, 112 psl.

¹⁵ Ten pat, 117 psl.

¹⁶ Ten pat, 118 psl.

¹⁷ Ten pat, 164 psl.

¹⁸ Ten pat, 180 psl.

su jauna ja, Jonas laišku patyr , kad neva apendicito priepuolio priedangoje Pil buvo pasidariusi abort . Šlykšt damasis šita sukruvinta paleistuvyste, Jonas atsisak su ja bendrai gyventi, o po keli sunkios tamos dien Balzarai pasi m savo dukter pas save, o paskui ši išvyko Kaun .

Dar kiek laiko praslinkus, iš Saliut s draug s Baronien s Jonas sužinojo ir apie savo motinos buvusi griežt intervencij Klybuose. Tada tarp nevilties prisl gto s naus ir kovoje pasiklydusios motinos vyko šitoks pokalbis :

— Ko gi toks nelinksmas, ar kas negero atsitiko ?[...]

O kas ia bus gera — vis amži vienas pasmerktas kryži nešti... Nedavei man, mama, vesti Klybait s — visiems b t buv geriau.

— Kas gi tau, vaikeli, gyn — jei patiko, reik jo vesti...

Jonas paraudonavo, pakilo nuo stalo.

— Kaip gi, mama, gali taip kalb ti — reikia nors kiek s žin s tur ti ! Kas gi jo pas Klyb , j ištvirke le vadino, prigras , kad apie mane ir pagalvoti nedr st ? ... Tamsta suardei mano gyvenim , išpl ši laim ...

Ir krit s atgal ant stalo, prad jo kuone balsu verkti, ašaras rankove braukti, it mažas vaikas.

Motina kur laik kaip apstulbusi ži r jo s n , nor jo kažk sakyti, bet, matyt, žodžiai nebeišsitar , tik skaudžiai sudejavo ir iš jo pro duris»¹⁹.

Ji vaikš iojo po kiem , svirduliavo aplink šulin , kumš ius vienas kit trindama. Tik nuklydusi laukus, «kur ji jauna su vyru nauj gyvenim prad jo, apie geresnes dienas svajojo», prad jo raudoti graudžiai, nesulaikomai. Ir kai atskub j s s nus, jos atsipraš , ji beveik nieko neatsak . « Tik motinos mina pasak , kad ji rauda neužgauta, bet kad jai neišpasakytai kažko gaila, kad gaila s naus vienintelio, iš vis mylimiausio, kad jis toks nelaimingas ... O ji ir gyveno, trokšdama jam laim s...»²⁰.

Nusvyravusi sodži , ant senosios gry ios akmen Luknien v l raudojo-k kavo. sub gusi kaimyn klausimus, ji atsak : — Man niekas neatsitiko, — s nus pražuvo... gyvenimo nebeturiu ! ...²¹

Šitaip motinos kova prieš s n pasibaig tragišku motinos pralaim jimu — jos gyvenimo prasm s netekimu. Šis moralinis pa ios sau sm gis sukr t Luknien ir fiziškai: ji pagelto, pavyto, dingo

¹⁹ Ten pat, 215 psl.

²⁰ Ten pat, 216 psl.

²¹ Ten pat.

kažkur visas jos kalbumas bei energija. Niekas nebegird jo, kad ji k nors Jonui b t liepusi ar b t peikusi: k Jonukas dar , viskas buvo gerai. Ji net graudžiai atsipraš s n už savo klaid ir vien dien , beruošdama Jonui valg , net nesuvaitojusi, sukrito prie krosnies.

Ši tragiškai li dna Luknien s gyvenimo pabaiga pabr žia *Kaimyn* romano tre i visažmogišk tem bei problem — žmogiškos b ties trapum bei praeinamyb . Tiesa, kad tai ne nauja tema, nes lietuvi literat roje j buvo anks iau iš k l du rašytojai — Marija Pe kauskait savo apysakoje *Sename dvare* (1922) ir Jonas Aleksandriškis-Aistis savo lyrikoje (1933-1936). Ta iau šie du rašytojai žmogiškos b ties praeinamumo problem buvo susij su šviesuoli pergyvenimais. J. Paukštelis originalus tuo, kad min t problem atskleid giliai pergyvenam lietuvi kaimie iuose, kurie egzistencin ms nuotaikoms, atrodo, netur t b ti labai jautr s. *Kaimynuosej* gyvai pajunta net trys veik jai.

Pirmiausia žmogaus praeinamyb s problema iškyla senio Balzaro s mon je, kai j sukre ia jo vaik klaidos — kai iš t višk s pab go jaunesnysis s nus Anicetas, o dukt Pil su sve iais iš miesto sek madien per sum trauk vokišk dainušk *Oi Zuzana*. Nerasdamas vietos, tada senis prisimin savo jaunyst — kaip kadaise, žiogeliams vakare irškiant, jis d duodavo savo klarnetu tolimai mylimai mergaitei. Gražu buvo. Bet «pra jo viskas, kaip sapnas, kaip saul už kaln nusileido. Gyvenai žmogus, augai, stiepeis, kaip miško medelis [...] O dabar, šit, puzru pavirtai, ir niekas tau nebemiela »²².

Luknien t egzistencin žmogaus trapum bei praeinamyb staiga pajuto tada, kai išvydo sugriovusi savo s naus gyvenim . Klajodama tada po laukus «raudojo Luknien ne vien d l to, kad s nus j apkaltino, užgavo, raudojo ji žlugusi šviesi vil i , raudojo dien , kada visas gyvenimas jai kitokiomis spalvomis mirg jo »²³. Ir vien dien s naus guodžiama ji tar : « Vis m s tas pats likimas : ia dar rytas, ia, ži r k, tau jau ir vakaras »²⁴.

Nors Jon Lukn J. Paukštelis *Kaimynuose* vaizduoja kaip stipriausio amžiaus vyr , ta iau nelaiminga meil , sužlugusi santuoka bei motinos mirtis taip j dvasiškai aplamd , kad jis net pajuto, kaip viskas praeina. Šitokia nuotaika j apgaub , pasta ius kryži ant motinos kapo.

²² Ten pat, 133 psl.

²³ Ten pat, 215 psl.

²⁴ Ten pat, 218 psl.

« Kiek ia seniai, rodos, j dar maž motina lovoje šild , siaupst [...] o dabar — greit bus jau metai, kaip ilsis Vinkšn n kalne, žalia vel na apsiklojusi », galvojo Jonas. « Viskas praeina. Tik žmogus kartais net d l koki niek gr užies ar r pinies per daug. Juk gyvenimas, šit, kaip paukš iai išskrenda nežinomas šalis (Visai neaukštai, eil je, kleg damos pietus trauk ž sys). Tik paukš iai pavasar v l sugr š, o tavo dienos nebegr š »²⁵.

Atrodo, kad žmogiškos b ties praeinamyb d l b gan io laiko J. Paukšteliui geriausiai (simboliškai) pavyko išreikšti senio Balzaro nuotaika, persik lus iš sodžiaus gyventi naujai pastatyt vienkiemio nam « kolonijoje ». Nors tas narn s — gražus ir šviesus, bet Balzarui jis atrodo per tuš ias : n ra pirmykš ios šiaudin s pastog s intymumo. Nežinodamas, kaip nejauk savo nam užpildyti, Balzaras pasigedo savo klarneto, kuriuo m gdavo d duoti savo jaunyst je. Iš karto jis paman , kad jo klarnet užmiršo persikraus- tant nauj j trob . Bet tarnait klarnet surado.

« Pap t senis — tik dulk s sur ko — balso n jokio. Apži r jo iš vis pusi , su virbalu skylutes šen ten pakrapštin jo ir v l pap t . Bet dabar taip skardžiai ir klaikiai suplerps jo, kad senoji net ausis užsi m : gal jau iš smalos tu !

— Ebe, vadinasi, jau ir tavo klavišai, kaip ir mano. Tai sudiev, palaidosiu tave, kaip, sako, seniau m s didvyrius laidodavo — po šventa ugnele. Prie kelio prid j s perlauž ir pamet po ugnim »²⁶.

žmonos protest , kad klarnet reik j palikti vaikams atmini- mui, Balzaras be kitko atsak : « — M s klarnetas jau nuaid jo Pasieni laukais. — Ir su pagaliu pamaiš senis ugn , kad labiau degt »²⁷.

ia klarneto atvaizduotas likimas J. Paukšteliui atrodo pana- šus žmogaus dali pasaidyje : ji nesulaikomai b ga sunykim .

Taigi, iš ia atliktos *Kaimyn* analiz s matyti, kad šis romanas tematiniu atžvilgiu yra gerokai sud tingas. Kai šiandien hedonistinio miesto papro i neigiama taka Lietuvos patriarchališkam ir krikš- ioniškam kaimui teturi tik istorin s, arba, kaip kartais sakoma, pažintin s reikšm s, tai kitos trys temos — b tent, jauno ir turtingo kininko meil namio dukrai bei gilus sielvartas d l tos meil s nepa-

²⁵ Ten pat, 233 psl.

²⁶ Ten pat, 231 psl.

²⁷ Ten pat.

sisekimo, motinos tragiškas sudužimas kovoje prieš savo mylimą sūnį ir pagaliau žmogiškos balties trapumas bei praeinamybė — iškelia romaną iš laiko bei istorinių ir socialinių aplinkybių visai žmogiškai plotmėi, suprantamai visokio laiko ir visokio luomo žmonėms. Šios trys daugiau ar mažiau su žmogaus egzistencija susietos temos bei problemos *Kaimynus* padaro žymiu kūriniu ir J. Paukštelio šedevru.

Nors *Kaimynai* — epinis kūrinių romanas — tačiau jis apsiustas elegiškai lyrinis nuotaikos. Tai iš dalies pareina dėl jautriai paliestų egzistencinių temų, bet tam taip pat reikšmingas yra turintis autorius vaikystės paveldimas, tie jo motinos pasakojimai su ašaromis. Apie juos J. Paukšteliui savo autobiografijoje rašoma: « Tuose pasakojimuose visada jausdavau ir kažką tolimo, gražaus, kažkokią tiesą, galutinai dar neatskleistą, paslaptį, graudžią, kuri mane traukdavo, nurimti neduodavo»²⁵. Tikriausiai pastangos atskleisti žmonėms balties vaizdais tą paslaptį tiesą, pralenkiant žmogaus protą, verta rašytojui nusiteikti lyriškai.

Bet tas *Kaimynų* lyrizmas taip pat aidi kažin kokių sunkiai išreiškiamu lietuvišku skambesiu, lyg tyliu grauduliu, kokiu mūmuse žadina kai kurios lietuviškos liaudies dainos apie žuvusį jaunystės ir meilę, tokios, kaip *Vai žydė, žydė, sausa obelė*. Prie tos nuotikos gal prisideda ir ta aplinkybė, kad beveik visi svarbieji *Kaimynų* veikėjai tampa nelaimingi, nors jie beveik visi geri. Išskyrus tik demoralizuotą Balzarą Pilį, kiti romano pagrindiniai veikėjai — pozityvūs žmonės, o jų tarpe ypač dori jaunystės meilės partneriai Jonas ir Saliute, brolelis-dobilis ir mergelė-lelė, kuri laimė pakerta pirmiausiai kiti, bet kurie patys nenustoja kentėti ir vienas antro mylija net okeano perskirti.

Kai užverti *Kaimynų* romaną, netrukus pradėsi užmiršti ir Balzarą Pilį, pasiklydusį atkaklioje miestietiškos laimės medžioklėje, ir energingą kininką Luknieną, sudužusį kovoje prieš savo mylimą sūnį, užmiršti ir seną Balzarą, apleistą sumiesionų vaiką, bet neišvengs iš atminties Jono ir Saliomų jos sielvartinga meilė. Todėl ir reiktų tarti, kad *Kaimynai* yra tyli graudi giesmė apie jaunystės žuvusį širdžį draugystę, nors ji ir vilkta neištaigius kaimietiškus drabužius bei paslėpta už tariamai epinės uždangos, išpuoštos lietuviškos gamtos vaizdeliais, lyg savotiškomis gėlėmis. Ta giesmė atrodo kaip rašytojo atsikojimas už dosnų jaunystę, apie kurią J. Paukšteliui kalba savo autobiografijoje.^{28 28}

²⁸ *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius 1967, 210 psl.

A. Vai iul ai io « Val entina »

Anks iau už *Kaimynus* gal b t b t reik j kalb ti apie *Valentin*, nes ši apysaka sukurta anks iau bent trejais metais (1936) už an roman. Ji anks iau lietuvi skaitytojus prabilo apie an dramatin pergyvenim, kur vadiname jaunyst s arba pirm ja meile. Ta iau *Valentinos* autorius yra septyneriais metais jaunesnis už J. Paukštel, kuris savo pirm j apsakym rinkin išleisdino 1928 metais. Tuo tarpu Antano Vai iulai io²⁹ pirmoji apsakym knyga — *Vakaras sargo namely* — buvo išspausdinta tik 1932 m. Po jos v l jo nedideli apsakym rinkiniai — *Vidudienis kaimo smukl je* (1933), *M s mažoji sesuo* (1936).

Po *Valentinos* pasirodymo 1936 metais buvo galima sp ti, kad A. Vai iulaitis sustos prie stambesnio literat rinio žanro — romano, — ta iau rašytojas ir toliau pasiliko prie noveli, pasak ir apsakym, kuriose nuo pat pradžios jis su geru šypsniu žvelg savo paprast žmoni nesud tingus veiksmus bei nuotykius. Tiesa, kad po *Valentinos* pasirodymo atsirasdavo apsakym su dramatiniais akcentais, (pavyzdžiui, *Šiauriet* rinkinyje *Pelki take*, 1939 m.), ta iau jo simpatija paprastiems, dažnai kaimo žmon ms ir spalvingoms detal ms pasiliko. Nors rinkinyje *Kur bak ž samanota* (1947 m.) atsirado elegišk gaid, ta iau d l to grakštus humoras ten taip pat nepradingo (*Elenut s nuod m*). Diding vaizd ir moment pasitaiko rinkinyje *Gluosni dainos* (1966 m.). Bet ia sud ti padavimai, o ne

²⁹ Antanas Vai iulaitis, gim s 1906 m. Didži j Šelvi kaime prie Vilkaviškio, yra vienas t lietuvi rašytoj, kuris gerai paž sta Vakar Europos literat r, nes gimnazijoje ir Kauno universitete jis išmoko svetim j kalb tiek, kad gal jo laisvai skaityti autorius vokiškai, pranc ziškai, angliškai. Tai skatino j leistis keliones po Europ, studijuoti Paryžiaus ir Grenoblio universitetuose pranc z literat r (šita proga jis asmeniškai susipažino su garsiais pranc zvj rašytojais Fr. Mauriac ir Paul Claudel), versti pranc z autorius lietuvi kalb (André Maurois *Siel sv rik*, Fr. Mauriaco *J zaus gyvenim* ir *Gimdytoj*, J. de La Brète *Mano d d ir mano klebon*, O. V. Milašiaus *Miguel Mañar*). A. Vai iulaitis taip pat lietuviškai vert vokie i G. Lessing, ir jo paties k rini buvo išversta Vakar Europos kalbas. Geras svetim kalb mok jimas nukreip rašytoj tarnybas tarptautin s reikšm s staugose. Antai, šalia paskait Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete 1938-1940 m. A. Vai iulaitis dirbo Lietuvos Telegram agent roje (Eltoje), Lietuvos pasiuntintnyb je Romoje (1940 m.), profesoriavo JAV Scrantono universitete (1947-51 m.), o nuo 1951 m. dirbo JAV Informacij tarnyboje. A. Vai iulaitis yra bendradarbiav s vairiuose lietuvi laikraš iuose ir žurnaluose ir ne vien j redagav s. Lietuvi kult rai jis gal daugiausiai pasitarnavo, redaguodamas *Aid* žurnal 1951-1964 m. Ten jis yra spausdin s ir savo lyrikos. Ankstyba pažintis su svetim literat r šedevrais, be abejo, pad jo A. Vai iulai iui anksti susiformuoti ger stili ir, gal b t, sustiprino jo estetinius polinkius.

realistiniai apsakymai. Ta iau tai vis tiek nedideli pasakojamo žanro k riniai. Tik viena *Valentina* yra stambokas Vai iulai io k rinys, kur kai kas vadina romanu, nors pa iam autoriui mieliau apysakos vardas.

Kaip jau min ta, A. Vai iulai io *Valentinos* apysaka vaizduoja jaunyst s meil , kuri dramatiškai pergyvena du eventual s lietuvi šviesuoliai — studentas Antanas ir pažangi kinink gražiai aukl - jama dukt Valentina. J dviej širdži drama užsimezga ir išsi - sprendžia per gana trump laik , nors ir ilgesn negu pranc z klasikin tragedija, — maždaug per du m nesiu arba per vienas vasaros atostogas, kurias Antanas praleidžia Kirbyn s bažnytkaimyje ant ežero kranto. Dviej jaunuoli meil s tema *Valentinos* apysakoje taip pat menkai t ra susijusi su kitomis temomis, taigi beveik prie - šingai J. Paukštelio *Kaimynams*. Glaudžiausiai ji susipina su sugr žimo kaim tema, kuri naujausioje lietuvi literat roje yra tapusi beveik tautiška, nes gana dažna. Argi jauno lietuvi šviesuolio gr žim t višk s sodži bei jo gamt n ra vaizdav tokie m s rašytojai kaip Lazdyn Pel da, Ign. Šeinius, Vienuolis, Putinas, B. Sruoga, J. Grušas ir kiti ?

Tiesa, j raštuose gr žimas kaim ne visada pagrindin tema, bet ji ten užmezga ne vieno su miestu sutapusio lietuvi šviesuolio jausmin konflikt . Be abejo, ji pasitaiko taip pat kit taut literat - rose, bet m sišk je ji atrodo savybingesn , nes naujosios Lietuvos didžiauma šviesuoli ir rašytoj buvo ar yra kil iš kaimo. Jiems visiems trumpesnis ar ilgesnis gr žimas sodži bei jo gamt yra tartum gr žimas jaunyst ar vaikyst , kur buvo džiaugsmo ir šviesos. Daž - niausiai šitoks sugr žimas baigiasi li dnai arba dramatiškai: miesto kult roje išprususiam lietuviui sunku beatstatyti kontakt su papras - tais gamtos žmon mis. To gal ryškiausias pavyzdys buvo Petras Janulis Lazdyn Pel dos *Klaidoje*. *Valentinos* Antanui iš pradžios tas s lytis sekasi: su Valentina jis išauga iki abipus s meil s, bet užsibai - gia staigia *Valentinos* mirtimi.

Apysaka prasideda šia antrine tema — gr žimu kaim . Antai, s d damas j vežan iame autobuse, «pro suglaustas blakstienas sekdamas b gan ius gluosnius, Antanas dav si nešti šitai srovei ir klaidžiojo giriose, vasaros dien avietynuose »³⁰. Nors ir kinink s nus iš « kažin kur toli, lauk pašlait s », Antanas šiek tiek pastipu - sia sveikata po ligos gr žta iš miesto ne savo kaim , bet Kirbyn s

³⁰ Antanas Vai iulaitis, *Valentina*, romanas, antroji pataisyta laida, Schwein - turt, 1951, 7 psl.

bažnytkaime su gražia gaivinania gamta — ežeru, pievomis, pušynais ir liepynais. Jis ten atvyksta vasaros pradžioje padėjęs pusiau paralyžuotam profesoriui Tomui Žiobriui jo rašto darbuose. Tai oficialioji priežastis. Tuo tarpu širdyje studentas Antanas puoselėjo norą susitikti vieną mergaitę, kuri žiemą prieš užgavimą buvo matyta viename Kauno baliuje « su rausva suknele, su rankomis ties krūtine laikanti iomis sugniaužtą nosinuką ten šalia kampe »³¹. Jis jau autobuse tai mergaitei skyrė švelnius žodžius, prisimindamas jos šviesius plaukus, kurie « lengva vilnim garbanavosi ir sviro ant ausies », ir mėlynas akis ir į visą stovini « ten su kažin kokių vaikišku susitelkimu bei rimtumu ». Bet tada žirdamas ją, jis « mat prieš save kažką užskleistą, mat bityb artimą ir drauge nesugaunamą, mat moterį beveik kaip kokį idėjį, nenumaldomai tau kuždanį ir tvinksinį tavo gyslose, bet stovini toli »³².

Važiuodamas Kirbyn autobusu, Antanas nežinojo, ar jis prakalbinti moterišką idėjį arba tgerį jį, bet pats artėjimas jos puskeljame toki skaidri nuotaiką, kad studentas jautėsi « džiaugsmo nešamas ». Šitaip grįžimo kaimo tema pačioje apysakos pradžioje atrodo susipynusi su svarbesniaja — jaunystės meilės — tema.

Antra vertus, šis Antano grįžimas gamtą greitai tapo jam neeiliniu vykiu, nes Kirbynėje pasisekė prakalbinti ankadaisę regėtą mergaitę. Ji — nebeteko abstraktybės, suindividualėjo ir tapo lyg laimės pažadu. « Jis pirmą kartą ištarė jos vardą ir buvo laimingas »³³. Laimingas ne vien todėl, kad jau sužinojo jos vardą, bet ir galėjo pasikalbėti. Tiesa, per aną susitikimą pas profesorių Žiobrį, jis taip pat pamatė, kad turi varžovą inžinieriaus Modesto Būdžio asmenyje. Dėl to jis labai susijaudino, tačiau savo siekimo suartinti su Valentina jis neatsisakė. Jame kylantis meilės jausmas tai mergaitei Antano grįžimui paprastą gamtą tik suteikė gilesnę prasmę. Jam pradėjo rodytis, kad jis grįžta priešistorinį, pirmąkart, nepalietę gamtą, tartum rojus pirmąkart, kurioje viskas buvo nepaliesta, šventa, skaidri ir gyva. Meilės nuskaidrintą pirmąkartą gamtos jausmą A. Vai iulaitis šitaip vaizduoja:

« Jam pasivaideno, tarsi visam šitam dideliame pasaulyje, visuose slėniuose ir šiluose nebūtų jokio žmogaus, jokios gyvos dvasios, o jis pats gulėjęs begaliniam tyrlauky [...] Greta rastaus akmens buvo priklaus-

³¹ Ten pat, 31 psl.

³² Ten pat.

³³ Ten pat, 31 psl.

p s žmogus, numet s lank ir str l šalia sav s — pirmapradis vyras su rudu kailiu aplink juosmen, stiprus ir sveikas. Iš kaušo jis lakino tigr, kuris antai, kaip kat, lapsi rusvu liežuviu ir prit p s laižosi. Antanui dingojo, tarsi pats tenai kl pot, o jo gyslose tek t sandora su ana nepasiekiamo gadyne [...] Visi daiktai stov jo nauji, k tik gim ir d l to apimti linksmyb s. Ir moterys buvo k tik gimusios ir vyrai k tik gim, o vienu metu su jais ir balti j vaikai, vedami už rankos. Visi jie jo procesija tarp uol atlauž ir retkariais nyko tarpekluose, iš l to v l išlydami ir giedodami. Vis bals viršum karaliavo vienas balsas — skardus, dang šaukiantis, paž stamas ir mylimas: josios balsas»³⁴.

Šitok meil s pažadint pirmaprads gamtos jausm Antanas taip intensyviai ir pakiliai pergyveno, kad net sueiliavo apie pirmaprads žmonib t eil rašt su šitokia pabaiga:

Garb tau, žole, ugniava ir žeme,
Garb tau, pirmapradis vyro ir moters skaidrume³⁵.

Kaip matyti iš citat, Vai iulai iui atrodo, kad pirmoji jaunystis meil stipriai pagilina gamtos jausm. Tod l Antano sugr žimas paprast gamt tapo lyg sugr žimu žmonijos lopš bei rojišk gamt. Tai pirmojo širdies sužyd jimo pasekm. Konstatuodamas, kad jis negali kalb ti apie Valentin juokaudamas, jis prisipaž sta, kad ji — «mano pirmoji, mano gražiausioji, mano vienintel»³⁶. Kitur apie t savo jausm Antanas pasako: «Aš gerai matau, kad ia mano nepasikartosi s susitikimas. Man leista tik syk žyd ti»³⁷.

Š pirm j širdies sužyd jimo vienakartiškum *Valentinoje* rašytojas susieja ne tik su pirmapradiška b timi, bet taip pat su amžinybe. Antanas laiško projekte draugui apie Valentin raš: «Aš j paž stu neseniai, bet myliu nuo pat amži pradžios, myliu j už vis praeit, kada jos nereg jau»³⁸. Šitas m ginimas peržengti laik Antano žydin ioje širdyje toks stiprus, kad jis link s suamžinti ne tik savo jausm, bet vis tai, kas lie ia jo mylim j bei jos aplink. Antai, Valentin pama ius pirm kart jos t v Skaudvili namuose, Antanui vaidenosi, tartum ji ten b t gyvenusi nekisdama «nuo neatmenam laik, lyg pirkia, kl tis ir svirtis ant kiemo visados b t sto-

³⁴ Ten pat, 45-56 psl.

³⁵ Ten pat, 46 psl.

³⁶ Ten pat, 77 psl.

³⁷ Ten pat, 81 psl.

³⁸ Ten pat.

v jusios, ir tie patys žmonės juose varg kent ar linksmas dienas leid (...) Drauge jis nesuvok , kad Valentina kada nors maža lakst tuo sm l tu takeliu, vartaliojosi žol je ar drož rykšt kaip Izabeliuk . Ne, jinai visados buvo šitokia, daili, nuaugusi, su tuo klatingu šypsojimusi palei akis ir pora neklusni garbini smilkiniuose [...] Vaikinas jaut , tarsi begalinis laikas aplenkt šiuos namus, kad žiemos n vasaros ia nieko nesendina »³⁹.

Vaizduodamas apysakos Antano pirm j meil susiet su pirma-prade žmogiška b timi bei amžinybe, A. Vai iulaitis ne tik atskleidžia ano studento intensyvi emocij , gyv vaizduot , bet ir meil s jausmo dvasin aspekt . Tiesa, kad t jausm žmoguje žadina pirmykšt prigimtis, bet jis gamtos r muose neišsitenka, nes siekia tokios vienyb s, kuri be dvasinio veiklumo ne manoma. Atrodo, kad šitok erotin s meil s dvasin aspekt atskleidžia *Valentinos* Antano žodžiai, kuriuos jis rašo draugui: «Aš net link s manyti, kad meil yra galingesn , kada aš nuo jos, tos mergait s esu atskirtas : kai mudu matom s — mudu matome tik save. Kai mudu esame toli nuo vienas antro — m s vaizduot ima reg ti dar didžiau. Vaizduot supina daikt visus ilgesius, visus atod sius, visas buvusias laim s mintis [...] Mes pagaliau nežinom ribos tarp tikrov s ir vaizduot s, nežinom ribos tarp vienas antro »⁴⁰.

ia savo herojaus meil tartum nukeldamas laik pradži gamtoje, ia mylim j bei jos aplink išjungdamas iš laiko t km s, ia mylim j bei jo riterio jausm jai susiedamas su vairiais gamtos reiškiniiais, A. Vai iulaitis Antano ir Valentinos pirmajai meilei suteikia tok didel svor , kad skaitytojas tiki jo reikšm . Jis drauge su apysakos Antanu pradeda manyti, kad meil Valentinai yra jo gyvyb s reikalas, nes ta pirmoji meil esanti jo paskutin gulb s giesm .

Bet jauno žmogaus psichofizinis sužyd jimas su fiziologiniais ir dvasiniais polinkiais gali b ti praž tingas ir išganingas mylimie-siems. Tokios dvejopos reikšm s gali tur ti net dvasin s apraiškos su j absoliutin mis tendencijomis. Jos išganingos, nes skatina mylimuosius tobul ti. Antai, pirm kart meil patyr s *Valentinos* Antanas trokšta b ti geras ne tik Valentinai bei jos artimiesiems (« aš visus juos noriu išbu iuoti »), bet net gamtai. « Man taip gera, kad gr ždamas nuo kelio surenku bites, kai jos pailsusios vakare

³⁹ Ten pat, 58 psl.

⁴⁰ Ten pat, 82 psl.

nukrenta : bijau, kad j nesuvažin t ar karv s nesumindžiot », rašo Antanas savo draugui⁴¹.

Ta iau pirmosios meil s absoliutin s tendencijos, žadinamos dvasini polinki , gali sukelti tragedij , kai jos tampa normomis konkretiems atvejams. Sakysime, idealizuojamoji mylimoji negali myl ti absoliu iai, nes ji vis tiek — silpnas žmogus, kuris negali nesiskaityti su savo t vais ir kita aplinkine tikrove, o teži r ti tik mylimojo nor . Bet pirmosios meil s partneriai dažnai šito nežino arba nenori žinoti. Tod l dvej ribot b tybi pirmasis žmogiškas sužyd jimas, sieki s sujungti dang ir žem , laik ir amžinyb , ribotum bei absoliutum , k n ir siel , gamt ir asmenyb , slepia savyje — d l ši priešingybi — sudužimo ir tragedijos pradus. Tai pagrindin *Valentino*s problema, nes A. Vai iulaitis savo apysakoje atskleidžia ne tik pirmosios meil s pražyd jim , bet ir jos žuvim d l jos partneri vidini silpnybi .

Nors Antanas ir Valentina savo tarpusav meil vertina, ta iau ji vis tiek ž sta, net atsitrenkdama mirt . Tai atsitiko ne d l to, kad Valentino t vai j buvo numat atiduoti inžinieriui B dži nui, ar kad Antanas b t neturtingas, ar Valentina per jauna tek ti. Ne. Ji žuvo, nes jos partneriai, ypa Antanas, tas didel s vaizduot s ir jausmo vyras, nežinojo kompromis — jis j jaunai meilei taik absoliu ius atsidavimo ir ištikimyb s reikalavimus.

Tik paviršutiniškai ži rint, gali atrodyti, kad d l Valentino mirties apysakoje yra kal iausias studentas Antanas, nes jis nebeatleido mylimajai, kai ši at jo j atsiprašyti d l tariamos neištikimyb s šeš lio. Bet iš tikr j d l to kalti jiedu abudu. Nors ir ne didžiausia, bet vis d lto atsakomyb d l mirties krinta pa iai Valentinai, nes ji, Antano negailestingumo skaudžiai užgauta, impulsyviai puol

desperacij , nebepagalvodama apie pasekmes. Be to, ji dar buvo arba perjauna planuoti vis savo ateities gyvenim , arba normaliose aplinkyb se neryžtinga. Sakysime, t vas j buvo numat s sužad - tines inžinieriui B dži nui, o ji tam nesipriešino, nors pati dar galvojo stoti netolim vienuolyn , kol vien vasar jai pasipiršo sveias studentas. Tas Valentino neapsisprendimas, kur ši trij keli pasirinkti, labiausiai ir jaudino Antan , siekus meil je absoliutum.

Kad šitokia nekompromisin (bent iš vienos pus s) meil gali nesunkiai sudužti d l smulkmenos, A. Vai iulaitis skaitytoj gerai paruošia, vaizduodamas, kaip anas meilingas žiedas susiformuoja iš smulkmen — iš atsitiktini ir neatsitiktini susitikim , pokalbi , posaki , lengv pašaip li , žvilgsni , šypsni , užuomin , — kol

⁴¹ Ten pat, 77 psl.

pasiekia didelės tampos, kuriai sprogti bereikia vėl smulkmenos. Vienos tokios, kad ir nelemtingos, smulkmenos spąsding analiz *Valentino* autorius duoda, šitaip rašydamas:

«Juodu sus do, tarp savęs palik išminting tarp. Antanas pavydžiai žvairavo tušią vietą, lyg jį būtų užmėsus žmogus ar nematoma, kliudanti dvasia. Drąsinosi arčiau prislinkti, tačiau jį varžė mažiausias palinkimas Valentino pusė, nes galvojo, kad jinai žino slaptą jo troškimą [...] Stiprų jo sitikinimas, kad jisai nesprindžio nepriartęs, lyg juodu būtų skyręs koks daiktas, sunki, nepajudinama uolos skeveldra. Ši kliūtis jam augti, tapo akla, bet tina siena, nors drauge jam rėseno viltis, kad visa painiava, ta sunkenyb turėtų kažkaip netikėtai dingti»⁴².

Šitokia atsisidimo smulkmena, kuri ją priveda Antaną prie pani rimo sienos, A. Vai iulaitis tikina, kad bent kiek rimtesniu atveju panašūs tampos mažmožis gali tapti jaunos meilės žuvimo priežastimi. Iš tikrųjų šitaip ir atsitinka, kai Antano širdis siskverbia abejonų dėl Valentino nuoširdumo bei ištikimybės, bent, kai per Kirbynės atlaidus į dviejų pokalbį gatvėje nutraukia Bronišvėlitį, beveik jį ga nusiavedama Valentiną prie Antano varžovo inžinieriaus Bėdžino. Nesulaukęs greitai sugrįžtant Valentino, Antanas pasijuto jos paniekintas. Tada jo užsigavimas išaugo nematomu absoliutinai giljotinai nukirsti tam trapiam žiedui, kuris vadinasi pirmąja meile. Tat žvilgterkime, iš kokių nežymių faktelių bei jausmo bangavimų susiformavo anas nematomas kirvis.

Supratusi, kad Antanas ją gali tarti dėl pirmenybės Bėdžinui, Valentina mėgino sugriauti tarimą. Formuojantis laiveliui lenktynėms ežere, ji jau buvo atsipalaidavusi nuo Švėlitės ir Bėdžino draugijos. Atjūs neva lenktyni pažiūrėti, susigriaužęs Antanas pastebėjo vieną, stovinčią prie pušies. Netrukus jis pamatė Valentiną pasislinkusią prie minios ir sykiu priartėjusią prie jo. Dėl to Antanas, kuris neseniai žadėjo savo skausmą pripildyti «visus šilus, visus ežerus ir visą žemę», staiga širdo:

«Štai ji žeminasi, ji gretinasi prie tavęs, nusilenkia. Ne, jam nereikia šitos aukos, nesutrintos širdies. Ji davė pradžiū — nūn tu, Antanai, ženklė mane. Negalėdamas pakęsti tos minties, neklaikiai aidinios muzikos, jis apsisuko ir, nežinodamas kur dėtis, grįžo savo kambarė — bent niekas ten jo nematys. Jis galės stovėti vienas priešais save, priešais savo rėstybą ir dovanos nežinančią sėjinę»⁴³.

⁴² Ten pat, 89 psl.

⁴³ Ten pat, 129 psl.

Šitaip gal sdamas savo r styb s absoliu i giljotin , Antanas savo kambaryje klaus si art jan ios audros perk n ir net nepajuto, kaip jo Valentina. Ji prisipažino padariusi klaid , nueidama prie B dži no, ir už tai Antan atsipraš . Bet jis neatleido jai ir mandagiai pasi l eiti namon, nes audra esanti ia pat. Tik Valentinai iš tikr j iš jus audr , Antanas prad jo galvoti šal iau. Tada «jis aiškiai reg jo, kaip skaudžiai smog j paskutiniais žodžiais. Kiek ji šian dien iškent ! Ir t višk j, ir atlaiduos, ir dabar ia! Jis buvo jai paskutin poilsio vieta — ji netur jo kur prisiglausti, ši gera mergait . Jisai gį buvo jos namai ir jos prieglobstis »⁴⁴. Bet šito prieglbos io Antanas jai pašykšt jo : absoliu ios meil s ir ištikimyb s reikalavimas jame buvo tap s absoliu ia žiaurybe. Šitai suprat s, jis iš jo Valan- tinos ieškoti, bet jau buvo per v lu : jo mylim mergait laivelyje ant ežero pagavo audra. Sulyta, sušalusi ir išsis musi ji staiga susirgo ir netrukus mir . Šitaip Antanas ir Valentina palaidojo savo pirm j meil .

Greta pirmapradiškumo ir amžinyb s jausmo vaizduodamas pirmosios meil s žuvim d l pa i jos partneri vidini silpnybi , Vai iulaitis savo tem *Valentino*s apysakoje iš k l iki apskritai žmogiškos problemos, kuri yra reikšminga vis laik visiems žmon ms. Ta iau, nors ir suteikdamas savo temai probleminio gylio ir svorio, jis nedav jai plo io, kitaip tariant, nesusiejo su kita platesne, nuolat žmones varginan ia problema. *Valentinoje* ji pasiliko siaura, tik dviej jaun širdži problema, kurios sprendime tedalyvauja tik tie du jaunuoliai — Antanas ir Valentina, — o kiti veik jai tik jiems akompanuoja.

B dama susieta su jaunu amžiumi, tetrukdama dažniausiai neilg laik iki žlugimo, teapsireikšdama dažniausiai kaip psicholo- ginis ir moralinis faktas, už kurio sunku žvelgti metafizin pamušal , viena pirmoji meil retai kada te kvepia rašytojui tiek k rybin s j gos ir toki k rybini priemoni , kad jis stengt sukurti didelio svorio pirmaeil k rin . Ši siaura ir trapi tema tepakelia tik nesunk problemin kr v ir teapsireiškia tik antraeiliais k riniais. Šitok mast reikt pritaikyti ir *Valentinai*, nors ji pasilieka domi vairaus amžiaus skaitytojams. Ji patraukli jaunesiems, kurie neseniai pergyve- no pirmosios meil s džiaugsm ir nusivylim . Ji mielai skaitoma ir vyresni j , kurie su atlaidžiais šypsniais prisimena savo jaunyst . Jiems visiems A. Vai iulaitis dav savo *Valentin* , nes iki 1936 m.

⁴⁴ Ten pat, 132 psl.

lietuvi literat roje stigo tokio kurinio, kuris teigiamoje šviesoje b t parod s pirmosios meil s pražyd jim ir skausming gal .

Antanas ir Valentina Vai iulai io apysakoje tegal jo tik trumpai pasidžiaugti pirmuoju savo širdži žiedu, nes nei vienas nei antras nebuvo tokie subrend , kad b t paj g ilg laik pakelti tok visažmogiškos problemos svor , kok sudaro meil . Argi Valentina neatrodo, kaip tulp s žiedas, nepaj gus atsispirti audros g siams? Kas kad ji gražiai nuaugusi, puikiai valdo valt ežere, arba kad retkariais pasekretoriauja profesoriui Žiobriui, arba padeda klebonui Motiejui koncertuoti vargonais? Nedaug k apie Valentino subrendim tepaliudija ir jos mok jimas groti pianinu. Ji — panel išvaizda, gražiu elgesiu ir kalboje su svetimais, bet ji — dar vaikas dvasioje, kai reikia spr sti opius, j lie ian ius klausimus (gal d l to ji paklusni savo t vams). Antanui staigiai j pabu iavus ir pasisi lius vesti, Valentina visai pasiklysta abejon se, neužmigdama vis nakt . Tik nujausdama katastrof su Antanu, ji tampa dr sesn ir ryžtingesn : ji nueina pas j kambar jo atsiprašyti. Ta iau Antano atstumta, ji pasiduoda desperatiškam impulsui, kuris jai atneša lig ir mirt .

Valentina — švelnios sielos mergait , kuri nenori niekam suteikti skausmo. Tod l jai sunku apsispr sti, kai reikia kam sakyti: ne ! Tod l po nemiegotos nakties ji ir skundžiasi Antanui :

« Rodos, visa ši žem sl gt mane — taip man sunku. Aš jos nepanešiu, ne, jos nepanešiu. Ir nežinau dar, kur man eiti » ⁴⁵. Tada ir Antanas suprato Valentino k dikišk silpnum , nes : «kokia vaikas, kokia nepatyrusi buvo toji širdis šalia jo : pirmas gyvenimo sm gis met j skaudžiai iš prasto kelio, blošk nežini ir neapsisprendim , kuris skaudino t vus, o labiausiai j pa i . Ne, jis galvojo, Dievas netur t žem leisti toki trapi siel — p stels srov ir nuneš jas, kaip p kuot pien s galvut » ⁴⁶. Valentina gali žyd ti trapiu žiedu t v globoje, bet ji — persilpną susigrumti su gyvenimo problemomis, kokias pastato mylimieji asmens. Atsid rus tarp ši problem , jai belieka mirti, kaip pirmajai meilei ž ti.

Už Valentin labiau intelektualiskai atrodo subrend s Antanas. Jis — studentas, profesoriaus pensininko sekretorius, paž sta literat r , skaito Nietzsche , rašo eil raš ius, žiauriai kritikuoja bažnyt-kaimio rašytojus. Ta iau jausminiu atžvilgiu n Antanas n ra visai subrend s vyras : jis nežino, kad gyvenime negali b ti nei absoliu ios meil s, nei absoliutaus užsigavimo, nei absoliutaus neatlaidumo.

⁴⁵ Ten pat, 121 psl.

⁴⁶ Ten pat.

Susižav j s iš pirmo žvilgsnio Valentina, jis pamilsta j tokiu širdies karšiu, kad jo vaizduotė diktuoja alternatyvą: arba Valentina ir jos meilė, arba nieko nereikia, nors pats neturi net mažos tarnybos, kuri padėtų susikurti bendrą gyvenimą su mylima mergaite.

apysakos pabaigą, kai pavydulijantis Antanas savo jausmams duoda visišką vali, jis pasidaro nebesimpatingas, nors ir pasilieka centrinis *Valentino*s veikėjas: jo spėjimus, jo jausmus ir mintis rašytojas vaizduoja ir analizuoja daugiausia. Jo erdvinis lėtėjimas prie *Valentino*s (iki prisipažinimo ir pasipiršimo), o paskui staigus jo nutolimas yra pagrindinis kompozicinis priemonės šioje nesudingoje apysakoje. *Valentino*s sielos analizei tere paskirtas tik vienas skyrius (*Valentina*), kuriame rašytojas vaizduoja tos mergaitės sielvartingus svyravimus po Antano pasipiršimo.

Išskyrus Antaną ir Valentiną, visi kiti apysakos veikėjai tere mažai reikšmingi, nors gyvi, nupiešti impresionistiškai, smulkiais brūkšneliais bei užuominomis. J ryškiausi — profesorius Žiobras ir senasis Kirbynas klebonas Motiejus. Tai atsiskyrėliai — romantinis figūros. Jos tartum atstoja romantiką riniuose sutinkamą senovės pilieliekanas, ties kuriomis išryškėja herojų jaunystės ir dienpraeinamybė. Be pusiau paraližuoto profesoriaus Žiobro prisirišimo prie Lietuvos etnografijos, be klebono Motiejaus meilės vargonų muzikai, be j abiejų rudenini šešėlių nebėta toks ryškus Antano ir *Valentino*s pavasarinis dangus su jo audra. Be Žiobro apysakos kultūrinis koloritas bėta mažiau lietuviškas, nes pusiau paraližuotas profesorius iš dalies primena Joną Jablonskį, iš dalies Joną Basanavičių, kuriam svarbu ne tiek šalta mokslinė tiesa, kiek jos spėjimų. «Kas iš tų j s geria ir negyvi žini, jeigu jos neatsiliepia visomis kančiomis ir džiaugsme», sako Žiobras⁴⁷. Tai romantiko pažiūra.

Bėdamas estetas, A. Vaiulaitis apskritai nemėgsta savo raštuose liesti viešąją Lietuvos aktualiją. Ir *Valentino*s apysakoje, atrodo, jis pirmiausia nori jo grožtis Lietuvos gamtovaizdžiu — pievomis, ežerais ir miškais, — Lietuvos žmonėmis, jausmais, j kultūra. Bėdamas prof. Žiobro atvaizdas, rašytojas vis dėlto neiškentė neužkliudęs diktatūros ir demokratijos klausimo. J apie 1935–1936 metus, kada buvo rašoma *Valentina*, buvo aštrinis suvalkiečių kininkų streikas. Gal todėl Vaiulaičio Žiobras pasisako prieš vadistinus santvarką ir už kiekvieno lietuviškos moningumą, tardamas:

«Tere viena tiesa ir vienas statymas: laisvas žmogus laisvoje tautoje. Jeigu valstybė nebus sudėta iš laisvų ir stiprių asmenybių, jeigu

⁴⁷ Ten pat, 25 psl.

tauta bus vedama, kaip akl žiurki kaimen, — be savo žodžio, be savo ištarm s ir valios, suvaržyta iš vis pusi lankais — tada jinai subyr s, bus bedvas ir li dna. Ir j išvaduos tik amžini dorov s ir laisv s d sniai, kurie niekad os neg sta, nors kupromis apaug nykštukai juos badyt pirštais ir ty iot si »⁴⁸.

Valentinos Antanas su šitokiomis Žiobro paži romis sutinka: «Senelis ties sako: kiekvienas pilietis, o ne vien kuris paskiras žmogus, tur t jausti atsakomyb už vis taut ir valstyb ir elgtis taip, lyg jo rankose b t šalies likimas »⁴⁹.

Žiobras Valentinos apysakoje atstovauja lietuviškam mokslui ir visuomeninei s žinei. Tuo tarpu klebonas Motiejus yra religijos ir meno atstovas. Jis — romantiškesnis už Žiobr ir gimingas Valentinai:

«Vien pus sielos jis yra skyr s dangaus karalystei, brevijoriui, ir parapijai, o antr vargonams [...] Jis ir Valentin krikštijo [...] Kai aš matau klebon einant vien mieste ar važiuojant pas ligon, jis man atrodo toks nesavas šioj parapijoj, tarp ši kinink, tarp šil ir medži [...] Ir klebonas Motiejus, taip man rodos, vaikš ioja Kirbyn j lyg tremtinys, nesijau ia savo vietoj, gal kankinasi ir gailisi. Ir dvidešimt met — dvidešimt met jis taip jau eina per pasaul, niekieno nesuprantamas »⁵⁰.

Klebonas Motiejus atrodo nesuprastas, nes jis — giliai m stantis ir jau iantis žmogus, kuris, susir pin s žmonijos ateitimi, klausia : « Ar tos pakrikštytos tautos su laiku nepamirš krikšto, ar bažny ios nebus sugriautos ir niekur pasauly nebeskamb s Dievo giesm s »⁵¹.

Vaizduodamas *Valentinos* apysakoje savo svarbiausius veik jus aukštos kult ros asmenimis, A. Vai iulaitis nevartoja, kaip to lauk tume, aliejini daž : jam užteko akvarel s. Daugiausiai peršvie iam daž jis skyr Valentinos paveikslui. Antai, jos vaizdas, kai ji baigia laistyti darž : «Valentinos plaukai, truput pasip t, atrod dar šviesesni negu paprastai: tarsi juos b t prisig r kaitri spinduli, kurie iš vidaus spind t. Jinai, apsivilkusi balta suknele, stov jo toj lapijoj ir ži r jo ežer »⁵². Net pirkios prieblandoje, besiruošiant tarp ind, šviesos br kšniai Valentinos nepalieka: «Dabar Valentinos plaukai buvo tams s, jos veidas, suknel s klost s skendo prieblandoje. Ta iau kaktuje, skruostuose, ant kr tin s sunk s,

⁴⁸ Ten pat, 78 psl.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat, 79 psl.

⁵¹ Ten pat, 40 spl.

⁵² Ten pat, 86 psl.

neaišk s ir lyg iš labai toli nukrit koš si šviesos pluoštai — ir jinai atrod tokia trapi, tarsi perregima, ir tokia brangi šitam šeš li ir šviesos žaidime »⁵³.

vairi spalv ir šviesos sutinkame apysakoje vasarin s gamtos paveiksluose, kuriuose nuaidi ir lyrin s gaidos. Labiau už Valentin su gamtovaizdžio elementais susilieia centrinis apysakos veikjas Antanas. Su tais gamtos reiškiniais jis santykiauja vairiai, atrodo, visomis savo jausmis. Vien kart jis g risi pla iu panoraminiu vaizdu, kur jis regi iš liepos virš n s. Tada jis alsuote alsuoja šito vaizdo galybe, erdve, platybe⁵⁴. Kit kart Antanas lyg instinktyviai nori pajusti gamt lyt jimo jusle. Tod l jis kartais gula ant žem s. Antai, nevilties skausmo slegiamas, jis parkrenta pievoje kni bs ias ir guli žem je, « nejud damas, atkaklus, sieloje šaukdamas keršt ir jausdamasis toks menkas, bej gis prieš savo nedali »⁵⁵. Kada jam linksma, jis negali pievoje ilgai tysoti. Tada jam norisi jud ti, šokin ti, eiti imtyni bent su šieno kupeta, tartum maudytis gamtos gaivale, nors pliauškinantis ir maudantis ežero vandenyje Antano nematome. Tre i kart jis g risi gamtos galybe tik klausia, laukdamas su v tros dund jimu ateinan ios audros.

Bet dažniausiai Antanas m gaujasi gamta reg jimu — vairomis gamtovaizdžio smulkmenomis, kai, vairiai spinduli nušviestos, jos atrodo judrios, lyg gyvos. Antai: «Po kojomis, kvepian iam šiene, mirguliavo nuo šak atsimuš šviesos ir šeš liai — jie žaid , ia geso, ia v l skaidr jo ar raibuliavo, kaip vanduo, derindamiesi lap virp jim ir l t virš n s s pavim si. Geltoni, v s s ruožai glaust si Valentinai ant koj , dreb jo ir slankiojo, tarpais visai išnykdami, susimaišydami. Štai spindulys prasiverž tiesiai ant bato smailgalio, ant pakilusio, nuogo p dos g brelio už baltos sagties »⁵⁶.

Nors tai regi *Valentinos* Antanas, ta iau nemažiau šitomis judriomis gamtin mis smulkmenomis džiaugiasi pats rašytojas. Jis ia jomis piešia gamtovaizdžio iškarpl s sp d , tartum koks tapytojas impresionistas, kuris savo grakštiems paveikslams tapyti mieliau vartoja akvarel . Ta iau b t neteisinga A. Vai iulai io vaizduojam gamt — jo *Valentinos* anonim in veik j — suvesti smulki spalving br kšneli derinius. Kad Vai iulaitis sugeba pavartoti aliej in stamb teptuk , gali paliudyti apysakos skyrius *V tr s kuriai*. ia vaizduodamas kylan i audr , rašytojas griebiasi stambi aliej in i potepi . Antai: « Dusliai sudundo žem . Prisl gti sm giai dund jo iš gelmi ,

⁵³ Ten pat, 92 psl.

⁵⁴ Ten pat, 101 psl.

⁵⁵ Ten pat, 127 psl.

⁵⁶ Ten pat, 89 psl.

iš tamsi jos viduri . Paskui nykiai sušiuveno virš n s. Ore atsiliep tolimas dund jimas [...] Pro medžius, ryt pus je, k l si didelės, juodas debesies. Slinko jis iš l to, r stus ir galingas. Nuo saul s jo kraštai buvo parud , lyg variniai. O žemiau juodos d m s tur jo melsv , metalin atspalv , tok neram »⁵⁷. Po šio vaizdo dav s in tarp apie voveris, autorius gr žta prie didingo dangaus paveikslo, rašydamas : « Saul buvo drumzlina, apsiblausiusi. Lyg b gdama nuo debesies, ji nusviro mišk ir likosi karoti vietoje, pad mavusi, nudilusi, beviltiška »⁵⁸.

Nors ia audros požeminiai dund jimai, kylan io debesies ni - rumas ir beviltiška saul atspindi studento Antano neram ir beviltišk stov , netenkant Valentinos, ta iau ir šitame kylan ios audros paveiksle rašytojas neapsieina be smulkmen . Pirmiausia jis diding paveiksl suskaldo, j terpdamas ia Antan , ia vikri sias vove r les. Po beviltiškos saul s rašytojas v l nušoka smulkmen , vaizduodamas žiog , kuris «vienui vienas r k visoje laukym je, nirt s griež ir skamb jo, šaukdamas v tr ir li tis, aštriai r ždamas kaitr . Jo daina buvo akla daina, žado netekusiam, išmirusiam pasau ly skardinti giesm . Jos klausantis, Antanui buvo nyku»⁵⁹.

B t neteisinga sakyti, kad ia žiogo daina nereikalinga, arba kad ji nesimbolizuoja beviltiškos Antano nuotaikos. Ne. Bet, kai nykiai žiogo dainai A. Vai iulaitis paskyr ne daug k mažiau eilu i negu audrotam dangaus paveiksliui, yra pagrindo manyti, kad dina miška gamtin smulkmena *Valentinos* autoriui brangesn už diding gamtovaizdžio gabal . ia miniati rin , vaizdi detal atrodo juo gražesn , kad ji iškyla kaip antitez gr smingam dangaus paveiksliui. Prieš j žiogo daina tokia pat bej g kaip Antanas prieš jam gresian i nelaim .

Sustojus ia prie žiogo nykios dainos kaip Antano sielos simbolinio stovio, dar kart turime progos suvokti, kad gamtovaizdiniai reišk iniai *Valentinoje* beveik visada b na susieti su apysakos centrinio veik jo pergyvenimais. K jis regi, girdi ar kitaip patiria gamtoje, tai vaizdžiais žodžiais perduoda apysakos autorius. Šitaip jis vaizduoja tiek savo, tiek savo veik jo Antano gamtovaizdinius sp - džius. Tod l *Valentinos* apysakoje gamtiniai vaizdai-vaizdeliai yra suasmeninti, sujausminti, pastilizuoti, o tuo pa iu daugiau ar mažiau sulyrinti. ia iškildami, ia pradingdami, didesni ir mažesni jie plaukia kaip ižas up je, kuri apysakoje atstoja centrinio herojaus psichin srov . Šitaip elg si romantikai ir impresionistai. Šit metod pavar-

⁵⁷ Ten pat, 127 psl.

⁵⁸ Ten pat, 128 psl.

⁵⁹ Ten pat.

toja ir A. Vai iulaitis, kurio gamtovaizdiniai judrus vaizdžiai gerai atitinka neramiai banguojančius jo herojaus pergyvenimus.

Ar *Valentinos* Antano jautrumas gamtovaizdžio smulkmenoms yra gimtas, ar tik erotinio jausmo padilgintas, nelengva pasakyti, nes autorius to studento neparodo anksčiau, negu jis važiuoja Kirbyn ieškoti kadaise matytos mergaitės. Bet tas jautrumas gamtai atskleidžia Antano dvilypumą: parodo jame kultūros ir gamtos žmogų. Pirmiausia jis pavaizduotas kaip aukštesnis kultūros asmuo. Iš šitokio žmogaus lauktume mažesnio jautrumo sąlygiams, didesnio jausmų valdymo, blaivesnio galvojimo. Tačiau, antra vertus, jo širdies sužydėjimas — pirmoji meilė — toks stiprus, gyvas ir judrus, kad kultūriniai protingai pasirodo per silpni sulaukyti jo gamtiniais impulsais. Jis, taikoje Antanas, kaip dažnas impresionistų herojus, pradeda veikti prieš savo meilę ir mylimą mergaitę. Pasiduodamas pavydo ir siūžėjimo emocijoms iki absoliutumo, jis pastarąjį impulsų rizikingą žingsnį, kuris pasibaigia jos mirtimi. Šitaip *Valentinos* apysakoje gamta pasirodo ne tik gamtovaizdžio paveiksluose, bet taip pat veikia nematoma jėga (daugiausiai per Antaną), prisidama prie meilės žuvimo. Todėl ji ir vadinama anonimine apysakos veikėja.

Šitokiame sudėtingos gamtos fone Antano ir *Valentinos* meilė atrodo lyg dviejų žiogių daina, kuri pažadina ir nutraukia nematomas jėgas, turinčias gamtos fatališkąsias jėgas. Bet graži ta žiogių daina — liūdną ir švelnią, skaisčią kaip pavasario dangų ir drauge kuklią tartumą pakalnutis žiedelis tarp žaliųjų lapų, nes rašytojas ją vaizdavo diskretiškai — dažniausiai brūkšneliais ir užuominomis. Tokia buvo *Valentina* savo pirmojo pavasario saulėje, tokia ji pasiliks ir po daugelio metų.

Kad aiškiau taptų *Valentinos* reikšmė, gal dar reikia priminti, kad A. Vai iulaitis savo apysaka padovanojo lietuvių literatūrai kažin kaip panašaus tarsi, kuo anglai dažniau pasinaudoja W. Shakespeare'o *Romeo ir Julijoje*, prancūzai — Alain Fournier'o *Didžiąja Molne*, vokiečiai — J. W. Goethės *Jaunojo Werterio kentėjimuose*, norvegai — K. Hamsuno *Viktorijoje* ir t. t. Tai lietuviškos *Valentinos* broliai ir seserys svetimomis kalbomis, nes visi šitie kūriniai vaizduoja jaunystės pirmąją meilę ir jos žuvimą. Tarp minėtų autorių darbų jie visi užima svarbią vietą, nors ji dažniausiai nėra pirmoji. Jei panašią poziciją *Valentinai* lietuvių literatūroje nustatytume ateinantį laiką, jis negalėtų tos vietos pakeisti A. Vai iulaitisio kūryboje — ten ji pasiliks pirmojoje.